Posudok na habilitačnú prácu Martina Žofku

Selected exact solutions of Einstein equations and their properties

Práca je venovaná profilovej téme relativistickej skupiny Jiřího Bičáka: presným riešeniam Einsteinových rovníc. V prehľadovej časti autor stručne charakterizuje päť úloh na hľadanie gravitačného poľa budeného rôznymi látkovými systémami – pričom pod látkou sa rozumie aj elektromagnetické pole – a na opis pohybu testovacích telies v zadanom gravitačnom poli. (Ak sa zaujímame o testovaciu časticu na geodetike, alebo o testovacie teleso chápané ako súbor častíc, ktoré sa medzi zrážkami pohybujú po geodetikách, môžeme ich časový vývoj považovať takisto za presné riešenie Einsteinových rovníc, pravda, obmedzené na priestor *mimo priestoročasových trubíc okolo svetočiar častíc*, kde je samogravitácia častíc zanedbateľná.) Nasleduje osem článkov venovaných týmto úlohám. V prvom článku sa zostrojuje presné riešenie pre valcovo symetrické magnetické pole v teórii s kozmologickým členom; v ďalších dvoch článkoch sa rozoberá pohyb častíc okolo dvojice extrémnych čiernych dier (čiernych dier, ktorých náboj je v jednotkách $G = 4\pi\epsilon_0 = 1$ rovnako veľký ako hmotnosť, $|Q| = M$) a vyšetruje sa gravitačné pole extrémne nabitej priamky; v ďalšom článku sa skúma „plávanie" telies konečných rozmerov v Schwarzschildovej metrike; v nasledujúcich dvoch článkoch sa zostrojujú viacrozmerné Robinsonove–Trautmanove riešenia (riešenia pripúšťajúce nulovú kongruenciu, ktorá sa rozpína bez šmyku a krútenia) s obyčajným alebo p-formovým elektromagnetickým poľom; a v posledných dvoch článkoch sa skúmajú riešenia pre valec, ktorý pozostáva z ideálnej kvapaliny, a pre valcovú šupku v teórii s kozmologickým členom. Už len z vymenovania týchto úloh je zrejmé, aký široký záber autor má. Bližší pohľad na jeho články odhalí, že nesú „ochrannú známku" prác Bičákovej skupiny: vynaliezavosť pri formulácii otázok a vyspelú techniku pri hľadaní odpovedí na ne.

Od článku Bonnora z r. 1953 sa stali obľúbenou témou fyzikov–relativistov, ktorí sa venujú presným riešeniam, *cylindrické elektrovákuové vesmíry* – časovo nezávislé, valcovo symetrické riešenia Einsteinových rovníc s elektromagnetickým poľom ako zdrojom. Einsteinove rovnice pre taký systém vedú na tretiu Painlevého rovnicu, ktorej riešenia sú vo všeobecnosti transcendentné funkcie, existuje však aj úplná klasifikácia analytických riešení. Jedným z nich je Bonnorovo-Melvinovo statické riešenie s čiste magnetickým poľom (BM riešenie), v ktorom sú, v jednotkách, v ktorých aj $c = 1$, funkcie f a $f^{-1}e^{2\gamma}$ vystupujúce pri $-dt^2$ a $dr^2 + dz^2$ dané vzťahmi $f = G^2r^2$ a $e^\gamma = r^{m^2}G^2r$, kde $G = kr^m +$

$k'r^{-m}$. Pri $m = 1$ dostávame *boostovo symetrické riešenie* s $f = f^{-1}e^{2\gamma} = (1 + K^2r^2)^2$. (Musí platiť $kk' > 0$, takže ak položíme $k' = 1$, k môžeme zapísať ako K^2. Konštanta K je tá istá ako vo vyjadrení metriky (1.2–3) v prehľadovej časti práce, ale súradnica r je iná.) V článku č. 1 (J. Veselý–Žofka 2019) sa skúma daná úloha v teórii s nenulovou kozmologickou konštantou Λ. V boostovo symetrickom prípade autori odvodzujú pre intenzitu magnetického poľa $\hat{f}$ (v práci označenú f) ako funkciu radiálnej súradnice $\hat{r} =$ obvod kruhu$/(2\pi)$ (v práci označenej r) rovnicu druhého rádu, ktorá vedie na analytický výraz pre metriku s $\hat{f}$ ako novou radiálnou súradnicou. Pri $\Lambda = 0$ odtiaľ dostaneme BM riešenie s $m = 1$, ak položíme $\hat{f} = 2K(1 + K^2r^2)^{-2}$. V boostovo nesymetrickom prípade je rovnica pre $\hat{f}$ tretieho rádu a analytické vyjadrenie metriky – analóg BM riešenia s $m \neq 1$ – neexistuje. V práci však nájdeme grafy závislosti intenzity $\hat{f}$ a funkcií A, B a C, ktoré vystupujú v metrike, od súradnice $\hat{r}$, získané numericky (obr. 1.4).

Prehľadová časť práce obsahuje aj ďalší bonus oproti článku: poruchový výpočet boostovo symetrického riešenia s magnetickým poľom málo odlišným od homogénneho, $\hat{f} \sim \hat{f}_0 = \sqrt{\Lambda}$. Tu však mám jednu výhradu. Keď počítame zložku metrického tenzora $g_{\phi\phi} \propto \hat{f}'^2/\hat{f}^3$ do prvého opravného rádu v poruchovom parametri γ, mali by sme do čitateľa dosadiť funkciu $\hat{f}$ zrátanú do *druhého* rádu v γ. Ak to spravíme, dostaneme namiesto približného vzťahu $g_{\phi\phi} \propto \gamma^2(1 - 3\gamma\cos\chi)\sin^2\chi$, kde $\chi = \sqrt{2\Lambda}\hat{r}$, vzťah $g_{\phi\phi} \propto \gamma^2[1 + (4/3)\gamma\cos\chi]\sin^2\chi$. Táto chyba krásy, pravda, nemá vplyv na pointu: pri $\chi = \epsilon$ a $\chi = \pi - \epsilon$, $\epsilon \ll 1$, funkcia $g_{\phi\phi}$ vyzerá ináč než predtým ($g_{\phi\phi} \propto \gamma^2[1 \pm (4/3)\gamma]\epsilon^2$ namiesto $\gamma^2(1 \mp 3\gamma)\epsilon^2$), ale opäť platí, že koeficienty pri ϵ^2 nemožno *zároveň* nastaviť na tú istú hodnotu, takže plochy s konštantnými súradnicami (t, z) sú aspoň na jednom póle singulárne (majú na ňom hrot). Ostatne, to je okamžite vidieť, ak si uvedomíme, že dané riešenie je limitou presného riešenia, keď je funkcia $\mathcal{M}$, definovaná v rovnici (1.47), nezáporná len na malom intervale okolo $\hat{f}_0$.

Zaujímavou triedou presných riešení sú statické riešenia budené zdrojmi, ktoré majú náboj zhodný s hmotnosťou, $Q_i = M_i$ – presnejšie, zhodný s hmotnosťou, alebo *líšiaci sa od nej globálnym znamienkom*, $Q_i = \pm M_i$. (Náboje Q_i vystupujúce v rovnici (2.2) spadajú pod prvý prípad.) Tieto riešenia navrhli nezávisle Majumdar a Papapetrou r. 1947. V článkoch č. 2 a 3 (Ryzner–Žofka 2015, 2016) sa skúmajú dva príklady takých riešení, dvojica nabitých čiernych dier a nabitá priamka, zatiaľ čo v prehľadovej časti práce autor rozoberá, s odvolávkou na článok Ryzner–Žofka (2019), tretí príklad – *retiazku čiernych* *dier*. Okrem retiazky, kde majú čierne diery rovnakú hmotnosť, takže pole ďaleko od nich sa zhoduje s poľom nabitej priamky, autor uvažuje aj retiazku so striedavým znamienkom hmotnosti a retiazku získanú dimenzionálnou redukciou 5-rozmernej teórie. Keďže v takej teórii sa nesumujú potenciály $1/|\boldsymbol{r} - \boldsymbol{r}_i|$ ale $1/(\boldsymbol{r} - \boldsymbol{r}_i)^2$ – zo 4-rozmerného pohľadu preto, lebo retiazka „zdedí" z dodatočného rozmeru skalárne pole, ktoré prispieva k pravej strane Einsteinových rovníc –, riešenie sa dá zapísať v uzavretom tvare.

Pozrime sa v krátkosti na zvyšných päť článkov. V článku č. 4 (V. Veselý–Žofka 2019) sa študuje voľný pád oscilujúcej činky v Schwarzschildovej metrike. Článok má najmä didaktický význam, lebo ukazuje, že ak v relativistickej teórii objavíme jav, ktorý sa v Newtonovej teórii nevyskytuje, môže to byť preto, že naša teória nie je *dôsledne* relativistická. Tak je to aj s „plávaním" činky, ktorá sa pomaly roztiahne a rýchlo stlačí: ako ukazuje hračkový model z prehľadovej časti práce, kde činku reprezentuje dvojica častíc s kladnou hmotnosťou, ktoré si vymenia po jednej častici so zápornou hmotnosťou, „plávanie" je artefakt pochádzajúci z toho, že činka nerešpektuje konečnú rýchlosť prenosu interakcie. V článkoch č. 5 a 6 (Ortaggio–Podolský–Žofka 2008, 2015) sú zmapované Robinsonove-Trautmanove priestoročasy s počtom rozmerov $D > 4$. Pre riešenie tejto úlohy bolo asi kľúčové, že sa podarilo ukázať (po rozsiahlych výpočtoch – „after considerable algebraic manipulations"), že spojenie plôch s konštantnými súradnicami (u, r) do priestoročasu zadáva jediná funkcia $H(r)$, ktorá má navyše pri párnom $D > 6$ jednoduché analytické vyjadrenie. Článok č. 7 (Bičák–Ledvinka–Schmidt–Žofka 2004) podáva vyčerpávajúci opis valcov z ideálnej kvapaliny, ktoré majú okolo seba Levi-Civitovu metriku – chápanú globálne, so zahrnutím parametra kóničnosti –, a v článku č. 8 (Žofka–Bičák 2008) sa rovnako dôkladne vyšetrujú valcové šupky v teórii s $\Lambda \neq 0$. Tento článok predstavuje so svojím dvojčaťom, článkom Bičák–Žofka (2002), kde sa uvažuje prípad $\Lambda = 0$, podrobnú „cestovnú mapu" pre valcové šupky. Martin Žofka k nej prispel aj pekným článkom z r. 2005 o nekonečnej cievke ako zdroji pre BM riešenie, ktorý napísal s nedávno zosnulým Jiřím Langrom.

Práca bola skontrolovaná systémom Turnitin. Navrhujem ju uznať za habilitačnú a autorovi udeliť titul „docent".

30. júna 2020 Vladimír Balek

Katedra teoretickej fyziky FMFI UK, Mlynská dolina, 842 28 Bratislava